

СЛОВООБРАЗУВАНЕТО В ЛИНГВИСТИЧНАТА СИСТЕМАТИКА

Мария Бялдимова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

DERIVATION IN THE LINGUISTIC SYSTEMATICS

Maria Byaldimova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of study in the present work is the location of the word-formation (derivation) in the linguistic levels of the Bulgarian language. The historical review we have done shows that there are three basic lines of its interpretation: as a part of morphology; as a part of lexicology; as an independent (separate) linguistic level. In our opinion, the derivation process analyses a particular linguistic unit (the derivative) and focuses on the ways and means of its formation, which is the reason for it to have its own place in the system of linguistic levels.

Key words: *derivation, linguistic systematics, historical review*

Словообразуването (дериацията), чийто основен предмет на изследване е производната дума, невинаги се е вписвало като самостоятелен дял в лингвистичния пейзаж. За разлика от останалите равнища на езикознанието при него и до днес съществуват известни колебания относно обособяването му. Целта ни е да проследим мястото, което се отрежда на словообразуването в лингвистичната систематика на българския език. Това налага да се направи кратък преглед на някои основни езиковедски изследвания (граматики, учебници, монографии) от Възраждането до днес.

Историческият преглед, който направихме, показва, че по отношение на локализацията на словообразуването в различните равнища на езикознанието се очертават три основни линии на интерпретация.

1. Деривацията е част от морфологията

Първите опити словообразуването да се разглежда в рамките на морфологичното равнище, са направени още през Възраждането. В първа глава на „Граматика или буквеница славенска“ (1858), дело на Хр. Николов, са представени граматичните особености на частите на речта. Авторът ги диференцира в две групи – изменяеми и неизменяеми. В края на тази част е обърнато специално внимание на производството на думи. Под формата на таблица възрожденският книжовник е систематизирал някои словообразователни модели на -ник (*домовник, духовник, сановник*), -ец (*младенец, творец, човеколюбец*), -тел (*вредител, колебател, слагател*), -ница (*болница, бродница, ледница*) и пр. (Николов 1858: 159 – 168).

Една от най-стойностните творби на книжовното ни граматично наследство е „Граматика за новобългарския език“ (1868) на Иван Момчилов. Първият раздел, озаглавен *За словопроизводството*, е посветен на фонетичното описание, както и на частите на речта (с оглед на техните граматични характеристики). Но в края на този дял е поместена „Притурка на първа част. За образованието на думите в състава им“ (Момчилов 1868: 100 – 108), в която са засегнати някои словообразователни въпроси. Авторът разделя думите по следния начин: 1) според „производството им от техните корени“ са „коренни“ (или „първообразни“) и „производни“; 2) според „слаганието им от две отделни думи“ – „прости“ и „сложни“¹. В граматиката възрожденският просветител отбелязва някои суфикси за образуването на производни думи, като ги нарича „спомагателни слокове“. По-нататък в притурката той представя думите според изходната лексема, от която са образувани, например: „съществителни имена производими от съществителни“, където са изброени някои суфикси за формиране на словообразователни типове. Веднага следва кратък раздел „Слаганье на думите“, в който авторът коментира отношението между основите на сложните думи. В труда си Ив. Момчилов прави някои нововъведения в разбиранията за структурата на думите. Такива са например схващания за дотогавашното „окончание“, чийто обхват освен самата флексия включва и суфиксите. Дадена е и първата дефиниция за коренна морфема: „Във всяка дума онъзи нейна част, която най-напред е приета в езика за означаване на някое

¹ Делението на думите (от словообразователна гледна точка) на непроизводни и производни, както и на прости и сложни се прави и в уводната част на някои от най-ранните творби на българското граматично наследство (вж. Рилски 1835; Бозвели, Васкидович 1835; Богоров 1844, 1848; Груев 1858 и др.).

понятие, самостоятелно или без относително към друго, нарича са корен на думата: *дух, бял, свят*, а притурнятите в края на кореня букви или слогове, за да покажат понятието му в отношение към друго, или за да образуват от кореня друга дума, наричат са спомагателни букви и слогове или окончания: *дух(ъ), дух(у), дух(ове), дух(овенъ), дух(овникъ), дух(овитъ)* и пр. И тъй думите според кореня си биват коренни, или производни“ (Момчилов 1868: 8).

През 1870 г. е отпечатана и „Начална граматика за изучение на българский язык“ на С. Радулов, където се появява раздел, в който се коментира структурата на думите. Авторът пръв разграничава суфиксите от окончанията и ги осъзнава като словообразователни средства: „ония слогове, които се намират между корена и отличителните и относителните окончания“² (Радулов 1870: 31). В част трета, озаглавена *Звуци и букви* (Радулов 1870: 101 – 119) е представено и разделението на думите на прости и сложни. Авторът дава първата дефиниция за префикс – „приставка се наричат ония слогове, които се приставят при корена в началото на думата: *раз-ход, до-ход, за-ход, при-ход* и пр.“ (Радулов 1870: 113). С. Радулов интерпретира простите и сложните думи по следния начин: „Проста дума обикновено се състои от един само корен и заключава в себе си едно само понятие. А сложна дума всякога съдържава в себе си не по-малко от две понятия, следователно, не по-малко от два корена, без да се считат при това приставките: *път-е-шествие, вод-о-пад, пет-десет* и др.“ (Радулов 1870: 115). Авторът диференцира и предложните от сложните думи: „От сложните думи трябва да разграничаваме предложните, които се наричат така, защото се състоят от един корен и от приставка, която обикновено бива предлог: *за-лог, при-ход, пре-града, про-зорка* и пр. Предложните думи, както и простите, всякога изричат едно само понятие, а сложните заключават в себе си или цяло предложение, или поне не по-малко от две понятия. Напр. *водопад – вода пада, скороход – който скоро ходи, вихрогон – който гони вихрите, Цариград – царският град*“ (Радулов 1870: 116). В труда на С. Радулов за първи път се говори за образуването на сложни думи: „Кога две прости думи се соединяват в една сложна, то или ся сливат така, чтото първата от них си губи окончанието и ся присоединява с втората чрез вставни гласни звуци: о и е (*път-е-шествие, вод-о-пад, вихр-о-гон*) или се соединяват тъй, чтото всяка една запазва първоначален вид; в тоя последний слу-

² Във възрожденската граматична мисъл окончанието е термин, покриващ две морфемни – суфиксите и окончанието (отличително – за род и число; относително – за падеж).

чай тяхното съединение в писмото повечето ся означава с мъничко тире (-): *траси-опашка (птица), влачи-подлога, развей-плява, не храни-майка* и др. Първите се наричат сложнослитни, а последните – неслитни“ (Радулов 1870: 116).

В „Начална българска граматика“ (1872) Т. Шишков излага правила относно това как според свойствата на езика се образуват думите, които се разпределят по редове (класове). Авторът отделя място и за представянето на структурата на думите: „онзи слог, който съставя основанието на думата, нарича са корен, а притуреният му от края или накрая слог или буква – придаточна частица, от която предната са казва приставка, а дирнята – окончание“ (Шишков 1872: 6). Т. Шишков отново се е върнал (като сравним с Н. Първанов) към представата за „окончанието“.

В „Кратка българска граматика“ (1936) П. Калканджиев поставя словообразуването в дял *Видословие* (Морфология). В изложението на разработката подробно е представено образуването на имена и глаголи, а словообразователните типове и модели са разпределени според частите на речта: префикси и суфикси на глаголи като -ам (*бързам, викам, питам*), -ирам (*варирам, изнамирам, капарирам*), -кам (*тръскам, хрускам, чаткам*), в- (*вписвам, впрягам, вреждам*), из- (*извирам, извличам, извира*); суфикси за съществителни имена: -во (*вариво, градиво, гориво*), -ък (*завитък, свитък, излишък*), -ица (*Богородица, богносица, даскалица*); суфикси за образуване на прилагателни имена: -ат (*богат, зъбат, опашат*), -евен (*душевен, плачевен, дневен*) и пр. (Калканджиев 1936: 170 – 238). От примерите личи, че авторът не е достатъчно запознат с морфемиката, и някои от примерите будят възражения, що се отнася до морфемното членение. Например отбелязаните като морфемни -ам (*бързам*), -кам (*тръскам*), -во (*вариво*).

В своята „Българска граматика“ (1939) Н. Костов също отнася деривационните въпроси в морфологичния раздел. Както и в предходния труд, така и тук специално внимание се отделя на механизма на образуването на лексемите, подредени според класовете думи: съществителни със суфикси за деятелни лица като -як (*моряк, поляк, просяк*), -ар (*дървар, колар, воловар*); суфикси на съществителни, които именува лица с известни прояви и качества: -ан (*готован, мързелан, българан*), -ист (*идеалист, егоист, социалист*); съществителни с префикси като пре- (*превод, прелез, препис*), съ- (*съавтор, съдържание, съюз*); суфикси за образуване на прилагателни от глаголни основи: -им (*мним, движим, търпим*); наставки, означаващи произход, вещество, от което е направен даден предмет, като -чен (*методичен,*

романтичен), -ест (*глинест, зъбест, месест*); суфикс за образуване на глаголи от свършен вид -на (*греба – да гребна, хапя – да хапна, мигам – да мигна*), суфикс -на за образуване на глаголи от несвършен вид (*съхна, мръзна, вехна, кълна*); сложни глаголи: *сквернословя, благопожелавам, любоугоднича*; сложни прилагателни имена: *бързоног, младодлик, стократен* и под. (Костов 1939: 71 – 122).

През 1940 г. излиза Балановата „Нова българска граматика“, в която разделът, озаглавен *За думите* (както и в неговата преработена „Нова българска граматика за всякого“ от 1955 г.), съдържа описание на морфологичните особености на думите, а според словообразователната структура авторът диференцира следните видове думи: прости – „дума за едно означение, произведена от един корен, от една трупина, сир. построена въз една само основа, е проста, едноставна“, сложни – „дума за едно означение, построена въз две основи, е сложита, руски сложна (фр. *composé*)“ и съставни – „дума е тясно съчетание от две единични думи за едно означение“. За съставни думи обаче авторът приема лексеми *като вземане-даване, нехрани-майка, иди-дойди, кажи-речи, горе-долу* и пр., които от съвременна гледна точка се интерпретират като сложни думи (Теодоров-Балан 1940, 1955).

В „Българска граматика“ (1941) Д. Попов също разглежда някои словообразователни въпроси в раздела *Видословие*. Въведен е терминът „афикс“ – „към корена се прибавят нови думски части, наречени общо афикси“ (Попов 1941: 51). Като синоними на представки и наставки авторът използва международните термини „префикс“ и „суфикс“. Словообразователните модели и типове са подредени според частите на речта: суфикси за отвлечени предмети, като -ост (*радост*), -щина (*човещина*); суфикси за събирателни имена, като -ица (*седмица*), -ия (*бакалия*); за образуване на глаголи – -ирам (*скицирам*), -ушкам (*клатушкам*), суфикси за образуване на качествени прилагателни имена – -чив (уклончив), -лив (*досетлив*) и подобни (Попов 1941: 107 – 137).

През 1942 г. в София е отпечатан „Учебник по граматика за първи прогимназиален клас“, дело на Л. Андрейчин. В труда му са засегнати въпросите за образуването и състава на думите, коренната морфема и деривационните афикси (префикси, суфикси). Представени са някои словообразователни модели на съществителни имена: със суфикс -ар (*градинар, кожухар*), -ка (*козарка, писателка*), -ние (*възпитание, описание*) и пр. (Андрейчин 1942: 59).

Една година преди края на Втората световна война излиза „Основна българска граматика“ (1944) на Любомир Андрейчин. Тази граматика се смята за първия системен описателен труд за българския

език. Прелиствайки „Основна българска граматика“, откриваме мястото на словообразователните въпроси в парадигмата на морфологичното равнище. В този труд се съдържат някои съвременни теоретични постановки за деривацията. Например авторът въвежда термина „изходна основа“, интерпретиран като „основата на оная дума, от която се извежда според нашето днешно езиково съзнание дадената дума“. За пръв път се диференцират „неплодовити“ (мъртви, непродуктивни) суфикси, които „се срещат само в ограничен брой думи в езика“, и „плодовити“ (живи, продуктивни) суфикси, които могат да се използват и в днешно време за образуване на нови думи“ (Андрейчин 1944: 84 – 86). Освен селектирането на деривационните модели според частите на речта за пръв път се обръща внимание на съставни елементи от чужд произход, използвани за образуване на сложни съществителни имена, като -граф (*географ, фотограф*), -фил (*българофил, туркофил*), -грама (*телеграма, фонограма*), деци- (*дециграм, дециметър*) и други.

С описателен характер и образователно предназначение е „Съвременен български език. Учебник за I курс на учителските институти“ (1953) с авторски колектив Андрейчин, К. Попов, М. Иванов. В граматичния раздел на този труд са разгледани редица словообразователни проблеми: представена е дефиниция на понятието морфема, описани са видовете морфемни, както и някои словообразователни типове и модели: суфикси за образуване на съществителни имена за лица, като -ец (*стрелец, певец*), за нарицателни лични имена от други съществителни имена – -ар (*железар, въглищар*), за нарицателни лични имена от прилагателни – -ак (*дивак, щурак*), и под. (Андрейчин, Попов, Иванов 1953: 193 – 229)³.

През 1964 г. излиза популярната „Грамматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология“ от Стоян Стоянов, където в дял „Морфология“ са засегнати редица деривационни проблеми: строеж на думите, морфемите в състава на лексемите, като най-подробно са разгледани словообразователните средства (префикси, суфикси), както и морфемната структура на прости, сложни и сложните съкратени думи (абривиатури). Представени са начините, по които се сливат основите в сложната дума – чрез съединителна морфема (*риболов, старобългарски, петилетка*) или без съединителна морфе-

³ През следващите години е отпечатан още един труд на Л. Андрейчин – „Български език. Учебник за педагогическите училища за начални учители“ (1955), в който словообразователните въпроси отново се разглеждат в полето на морфологичната наука, но не се внасят теоретични новости (Андрейчин, 1955).

ма (разделени в четири групи: притежателно прилагателно за индивидуална принадлежност + съществително име: *Вазовград, Великден*; повелителна глаголна форма + съществително име: *скубисвекърва, лапнишаран*; числително бройно + съществително или прилагателно име: *десетметров, десетдневка*; чужда съставна част + наше име: *контрамярка, свърхмощен*). Сложните съкратени думи са класифицирани според начина, по който са образувани: от началните букви на думите, влизащи в дадено сложно название: *ГК* (градски комитет), *ДСК* (Държавна спестовна каса); от началните срички или части на думите, като *Елпром* (Електрическа промишленост), *Детмаг* (Детски магазин); от двусловни словосъчетания, при които началото на първата дума се слива с цялата втора дума – *агиттабло* (агитационно табло), *профсъюз* (професионален съюз) (Стоянов 1964: 146 – 149).

В „Грамматика на съвременния български книжовен език“ (1982 – 1983) под редакцията на Ст. Стоянов в рамките на морфологичното равнище деривацията е представена като основен процес в езиковия развой, коментирани са и начините на образуване на нови думи. Разгледана е същността на понятия като афиксация, композиция (т.е. морфологичните деривационни способности), както и на други (неморфологични) словообразователни начини, като вътрешна флексия, синтактично срастване и т.н. (вж. Стоянов, ред. 1982 – 1983).

Някои деривационни въпроси са представени и в изследвания като „Българска морфология“ (Ст. Георгиев, 1991) и „Съвременен български език. Фонетика и морфология“ (М. Стефанова, 2007), където акцент се поставя върху изясняването на основни понятия от областта на словообразуването (деривационно значение, деривационна категория, деривационен тип и др.) (вж. Георгиев 1991; Стефанова 2007).

2. Словообразуването е част от лексикологията

В описателните трудове по лексикология на българския език традиционно не се включва словообразуването въпреки очевидните връзки между двете науки. Тази липса констатираме в редица издания – „Учебник по лексикология на българския език“ (Р. Русинов, Ст. Георгиев, 1979, 1983, 1996), „Фонетика и лексикология“ (В. Въртов, 1995), „Лексикология на българския език“ (В. Въртов, 1998), „Лексикология на съвременния български език“ (В. Зидарова, 2009). В тритомното издание на Българската академия на науките в том 1 – „Българска лексикология“ (2013) също не е отделено внимание на словообразуването⁴. Своеобраз-

⁴ Вж. Крумова-Цветкова, Благоева, Колковска, Пернишка, Божилова 2013.

но изключение от традицията са трудовете на Т. Бояджиев „Българска лексикология“ (1986, 2002, 2011)⁵. В изследването си от 1986 г. авторът включва словообразователните въпроси в дял *Лексика* (Бояджиев 1986: 27 – 33), но много по-подробно ги разглежда в раздела *Думата като основна речникова единица* в труда си от 2002 г. Въведен е терминът „деривация“ като синоним на словообразуване, както и предметът на словообразуването – производната дума. Коментирани са и понятията като словообразователна категория, модификационен и мутационен словообразователен тип, транспозиционен ономаσιологичен тип, словообразователно значение. Систематизирани са словообразователните начини – морфологичен и неморфологичен. Още в първия дял, озаглавен *Лексикологията – наука за речниковия състав*, когато авторът съпоставя лексикологията с другите лингвистични науки, отбелязва тясната връзка с деривацията, а в петия раздел – *Българска лексика според произхода на думите*, е засегнат и въпросът за заемането на словообразователни елементи от чужди езици (Бояджиев 2002: 34 – 40).

Най-новият за момента труд по лексикология е „Българска лексикология и лексикография“ (2017) на В. Радева, където в раздел шести, озаглавен *Развой и промени на лексикалната система*, деривацията е представена от гледна точка на номинативната ѝ функция в езика. Това е логично, като имаме предвид вече заявения интерес на авторката към деривационната проблематика. В този труд словообразуването се интерпретира като номинационен процес, изяснява се същността на лингвистични термини като ономаσιологична структура, словообразователна категория, словообразователен формант. Обърнатото е специално внимание и на някои деривационни похвати, като универбиране и абрeвиация (вж. Радева 2017).

3. Словообразуването е самостоятелен дял от науката за езика

Първият опит за отделянето на словообразуването като самостоятелен лингвистичен дял прави Хр. Павлович в разработката си „Грамматика славено-болгарска“ (1836). В специален раздел, озаглавен *Производителна* (Павлович 1836: 39 – 43), авторът разглежда въпроси за вътрешната структура на думите. Най-напред имената се класифицират в няколко групи: „Името е первообразно или положително или коренно: което се от друга рях не произво­ди. Производно: което се от друга рях произво­ди. Отименно: което се от име произво­ди. Отвлеченно: което знаменува не­вещественно нещо. Соразсужден-

⁵ Вж. Бояджиев 1986, 2002, 2011.

но: което знаменува вещественно нещо. Глаголно: което се от глагол произво̀ди“ и други (Павлович 1836: 39). Възрожденският граматик е подредил словообразователни модели на -ие (*безстраши́е, безсмърт́ие, приличи́е*); -ство (*божест́во, учителст́во, владичест́во, детинст́во*); -ар (*буквар, слова́р*), -ник (*пчелник, черничник, мравник*), -ница (*плевница, житница*), -ище (*огнище, училище*); -тел (*крестител, баятел*) и пр. (Павлович 1836: 40 – 45). Тази граматика е преиздадена в Белград през 1845 г., но частта за словообразуването не съдържа съществени новости. Само към групата на отименните и глаголните имена авторът прибавя и т.нар. „нарячно име: което се от наръчие произво̀ди“, към което причислява думи като *вчераши́й, послядни́й, инакови́й* и пр. (Павлович 1845: 49 – 54).

През 1862 г. в Пловдив е отпечатано второто преработено издание на „Основа за българска граматика“ на Й. Груев. В самостоятелен раздел със заглавие *Производство на речите*⁶ са представени някои деривационни модели. Например: съществителни имена, образувани от съществителни: -че (*столче, кръстче*); -ище (*градище, бабище, купище*); -ар (*жътвар, градинар*); съществителни имена, образувани от глаголи -тел (*спасител, учител, настоятел*); -ние (*писание, учение, правождение*) и пр. Като поддял са разгледани и сложните думи: -ец (*иконописец, честолюбец, чудотворец*), -ив (*трудолюбив*), сложни думи с първа основа глагол в повелително наклонение: *скубисвекърва, стърчиопашка, боримечка* и др. (Груев 1862: 87 – 95). Но в по-късния му труд „Начала от българска граматика“ (1872) деривационните въпроси не са обект на внимание (вж. Груев 1872).

Редиците на възрожденските граматики се допълват и с творбата на Никола Първанов – „Извод из българската граматика“ (1870). В дял втори със заглавието *Как стават речите и што значат* за първи път се въвежда понятието „наставка“ във връзка с образуването на думи: „Видовете на речите стават чрез наставка. Наставки се казват ония гласове, които се наставят на останалото в речта, за да би добила речта вид; а онова в речта, на което се наставят тия наставки, казва се основа“ (Първанов 1870: 5). Сложните думи в този труд се наричат „съставни“: „Речи, които са съставени от две речи и после едно нещо значат, казват се съставни речи, такива са например речите: *Владимир, стонога*“ (Първанов: 1870: 6).

В периода след Освобождението откриваме словообразуването като самостоятелен дял в „Грамматика на българския език“ (1939), с

⁶ Същият раздел е запазен и в третото издание на същата граматика от 1864 г. (вж. Груев 1864: 87 – 95).

автори Ст. Младенов, Ст. Попвасилев. Ст. Младенов пише частта за словообразуването и го обособява в самостоятелен трети поред в разработката дял. Най-впечатляваща е подбраната от автора пъстрота от деривационни типове. Представени са много подробно различните суфикси за образуване на съществителни, прилагателни имена и глаголи: -ун (*Перун, благун, сладун*), -от (*тропот, грохот*), -ък (*жълтък, писък*), -ък (*кротък, гладък*), -ок (*широк, висок*), -ски (*царски, детски*), -увам (*анализувам, кметувам*), -авам/-явам (*различавам, ранявам*) и под. (Младенов, Попвасилев 1939: 155 – 231).

„Словообразуването в българския език. I. Имена“ (1977) е монография на Ст. Стоянов, която може да се счита за първото цялостно изследване върху българското словообразуване. В труда са представени словообразователните средства, афиксалната система, словообразователните типове, а още в уводната част се засягат и теоретични въпроси, свързани със строежа на думите, изброяват се видовете морфеми, диференцират се непроизводните и производните думи. Коментирани са и начините за образуване на думи. Подробно е разгледано образуването на прости и сложни съществителни и прилагателни имена, местоимения и числителни имена. Представени са и някои суфикси, които внасят стилистични отсенки в образуваните с тях думи (вж. Стоянов 1977).

През 1981 г. руският българист Юрий Сергеевич Маслов издава своята „Грамматика болгарского языка“, която година по-късно е вече преведена от Б. Блажев и отпечатана на български език. В композиционно отношение книгата съдържа следните дялове: 1. *Фонетика. Фонология и писмо*; 2. *Словообразуване*; 3. *Формообразуване и функциониране на частите на речта*. Виждаме, че словообразуването е разгледано като самостоятелно в парадигмата на лингвистичните равнища. В „Уводните бележки“ в началото на раздела авторът излага в стегнат вид вижданията си за теорията на словообразуването. Той излага един основен критерий – честотата и продуктивността на типовете. При словообразуването на съществителните имена значително място е отделено на сложните съществителни имена и на други начини на словообразуване, между които изпъкват разделът за морфологичната конверсия и за различните съкращения. Трябва да се изтъкне и включеният нов раздел за образуване на съществителни (както и след това на прилагателни) от числителни имена, като имаме предвид факта, че преди това в граматичната традиция тези формации са се разглеждали като числителни имена. Значително място е отделено и на образуването на глаголите. Накрая са представени различните начини за образуване на числителни и наречия. Дадени са словообразователни значения и словообразовател-

ни модели. Коментирано е и образуването на сложни думи, т.е. описани са словообразователни начини като композиция, морфологична конверсия. За означаване на суфиксите авторът използва термина „афиксален форматив“ (Маслов 1982: 80 – 127).

Второто цялостно и специализирано изследване върху словообразуването е монографията на Вл. Мурдаров „Съвременни словообразователни процеси. Очерк върху българското словообразуване“ (1983). Монографията представя наблюдения върху активността и словообразователните начини за разширяване и обогатяване на лексикалната система на българския език, която определя характера и посоката на словообразователните процеси, протичащи в него. В изследването е разгледана концепцията за понятията лексика, терминология, словообразуване; след това са описани основните словообразователни начини. Подробно е представена и природата на термините синапсий, деривация, композиция, абревиация, универбиране (вж. Мурдаров 1983).

Третото монографично изследване, посветено на деривационната проблематика, е монографията на В. Радева „Българското словообразуване“ (1987). Авторката представя кратко изложение на словообразователната система на съвременния български език, като обръща внимание на активните словообразователни типове и модели. Тя систематизира и класифицира производните думи, като взема под внимание йерархията на словообразователните единици, ролята на словообразователния формант и на произвеждащата основа при изграждането на семантиката на производната дума (вж. Радева 1987). За интереса на авторката към деривационната проблематика говори фактът, че няколко години по-късно излиза и монографията „Словообразуването в българския книжовен език“ (1991). В нея В. Радева подчертава близостта на деривацията с лексикологията и морфологията. Подробно е разгледана теорията на словообразуването с оглед на основните понятия и структурни единици, които то обхваща. Обстойно са анализирани и теоретичните постановки по деривационните въпроси, изяснява се същността на словообразователната категория, словообразователния тип, словообразователното значение, словообразователното гнездо, коментират се и словообразователните теории и концепции, на преден план се изтъква и мотивираността на производната дума, като се вземат под внимание семантичните компоненти, които се внасят от произвеждащата основа и от словообразователния формант, разглеждат се и словообразователните начини – афиксация, композиция, абревиация, универбиране, коментирани са подробно и структурата на производната дума, словообразователният формант, изтъкната е сло-

вообразователната функция на суфиксите, като се представят словообразователни модели според суфиксите, представени са производните думи според референта, който назовават, т.е. според словообразователното си значение (вж. Радева 1991). Същото се отнася и до монографията „В света на думите. Структура и значение на производната дума“ (2007) на същата авторка. Всъщност тези две изследвания се допълват, чрез тях се интерпретират структурата и значението на производната дума. Те дават възможност да се представи обобщено и систематизирано словообразователната система на българския език. Усилията са насочени предимно към детайлно и изчерпателно проучване на отделните словообразователни категории и модели, а също и към разглеждане на теоретичните въпроси, свързани с тенденциите и развоя на българското словообразуване (вж. Радева 2007).

Още един аргумент за възможността словообразуването да се разгледа като самостоятелен лингвистичен раздел, е съставянето на „Словообразователен речник на съвременния български книжовен език“ (1999) под редакцията на Й. Пенчев, където над 60 000 лексеми са групирани в деривационни гнезда, като по този начин последователно се проследява тяхната производност (Пенчев, ред. 1999).

На словообразуването – като самостоятелен дял или като част от друга наука – се отделя място преди всичко в комплексни описателни трудове, които представят цялостната система на българския език. Такъв труд е „Съвременен български език“ (1999) с авторски колектив Т. Бояджиев, Ив. Куцаров, Й. Пенчев. В книгата са описани основните дялове на съвременния български език: Фонетика, Лексикология, Словообразуване, Морфология, Синтаксис. Теорията на словообразуването е представена от Т. Бояджиев. Словообразуването в тази граматика е разгледано като самостоятелен дял. Изтъкнати са предметът и задачите на словообразуването, видовете морфеми, морфемният състав на производната дума, понятията „словообразователно значение“ и „словообразователен тип“, начините на словообразуване – морфологичен и неморфологичен. Разгледани са дори историческите изменения в морфемния състав на думите, както и промени в основите при словообразуването (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 227 – 276). Като отделен дял в лингвистичната систематика е обособено словообразуването и в „Български език“ (Зидарова 2007: 73 – 85).

Важна за деривационната проблематика е и монографията „Словообразователните тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век“ (2003) на Цв. Аврамова. В труда е направен преглед на основните теоретични въпроси, на словообра-

зуването. Обект на изследване в монографията са производните съществителни имена в българския и чешкия език. В изследването авторката очертава основните тенденции при образуването на нови съществителни имена. Разглеждат се някои основни теоретични въпроси като производност и членимост, оформяне на специфични словообразователни форманти (афиксоиди) и ролята им в субстантивното словообразуване, словообразователна мотивация и производност – прозрачна словообразователна структура, словообразователна категория, тип и модел, значение (вж. Аврамова 2003).

Заклучение

Историческият преглед, който направихме, показва, че словообразуването относително рядко е привличало вниманието на езиковедите. През Възраждането няма интерес към деривационната проблематика, изразените в граматиките мнения са непоследователни и лишени от филологическа задълбоченост. Все пак някои от книжовниците показват интерес към процеса на образуване на думите и към морфемната структура. Пръв обособява словообразуването като самостоятелен дял Хр. Павлович, а от Хр. Николов и Ив. Момчилов тръгва традицията то да се разглежда в полето на морфологията.

Основна заслуга за изясняване на деривационната теория и практика имат Вл. Мурдаров и В. Радева. Останалите автори или изобщо не се спират на тази проблематика, или отделят малко място на въпросите, свързани с образуването на думите и тяхната морфемна структура.

Според нас словообразуването има специфичен обект (производната дума) и специфичен предмет (начините и средствата за образуване на производни думи), което е основание то да не бъде включвано в други системи, а да има собствено място в систематиката от лингвистични равнища.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамова 2003: Аврамова, Цв. *Словообразователните тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.* [Avramova, Tsv. Slovoobrazovatelните tendentsii pri sashtesvitelnite imena v balgarskiya I cheshkiya ezik v kraia na XX vek.] София: Херон Прес, 2003.

Андрейчин 1942: Андрейчин, Л. *Учебник по граматика за първи прогимназиален клас.* [Andreychin, L. Uchebnik po gramatika za parvi

- progimnazialen klas.] София: ДИ при Министерството на Народното просвещение, 1942.
- Андрейчин 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика.* [Andreychin, L. Osnovna balgarska gramatika.] София: Хемус, 1944.
- Андрейчин, Попов, Иванов 1953:** Андрейчин, Л., К. Попов, М. Иванов. *Съвременен български език. Учебник за I курс на учителските институти.* [Andreychin, L., K. Popov, M. Ivanov. Savremenen balgarski ezik. Uchebnik za I kurs na uchitelskite instituti.] София: Народна просвета, 1953.
- Андрейчин 1955:** Андрейчин, Л. *Български език. Учебник за педагогическите училища за начални учители.* [Andreychin, L. Balgarski ezik. Uchebnik za pedagogicheskite uchilishta za nachalni uchiteli.] София: Народна просвета, 1955.
- Богоров 1844:** Богоров, Ив. *Първичка българска граматика.* [Bogorov, Iv. Parvichka balgarska grammatika.] Букурещ: Типографията на Серд. К. Пенкович, 1844.
- Богоров 1848:** Богоров, Ив. *Първичка българска словница.* [Bogorov, Iv. Parvichka balgarska slovnitsa.] Стамбол: Тискарницата на Таддия Дибичиан, 1848.
- Бозвели, Васкидович 1835:** Бозвели, Н., Ем. Васкидович. *Славено-болгарское детеводство за малките деца.* [Bozveli, N., Em. Vaskidovich. Slavenobolgarskoe detevodstvo za malkite detza.] Крагуевац: Оу Кнажеско - Сербской Типографји, 1835.
- Бояджиев 1986:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология.* [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: Наука и изкуство, 1986.
- Бояджиев 2002:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология.* [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: Анубис, 2002.
- Бояджиев 2011:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология.* [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език.* [Boyadzhiev, T., Iv. Kutsarov, Y. Penchev. Savremenen balgarski ezik.] София: ИК „Петър Берон“, 1999.
- Вътов 1995:** Вътов, В. *Фонетика и лексикология.* [Vatov, V. Fonetika i leksikologiya.] Велико Търново: Абагар, 1995.
- Вътов 1998:** Вътов, В. *Лексикология на българския език.* [Vatov, V. Leksikologiya na balgarskiya ezik.] Велико Търново: Абагар, 1998.
- Георгиев 1991:** Георгиев, Ст. *Българска морфология.* [Georgiev, St. Balgarska morfologiya.] Велико Търново: Абагар, 1991.

- Груев 1858:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. [Gruev, Y. *Osnova za blagarska grammatika.*] Белград: Правителствената книгопечатница, 1858.
- Груев 1862:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. [Gruev, Y. *Osnova za blagarska grammatika.*] Пловдив: Книгопечатница на Хр. Г. Данов и Съдружеството в Пловдив, 1862.
- Груев 1864:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. [Gruev, Y. *Osnova za blagarska grammatika.*] Пловдив: Книгопечатницата на Хр. Г. Данов и Съдружеството в Пловдив, 1864.
- Груев 1872:** Груев, Й. *Начяла от българска граматика*. [Gruev, Y. *Nachyala ot blagarska grammatika.*] Пловдив, Русчук, Велес: Хр. Г. Данов, 1872.
- Зидарова 2007:** Зидарова, В. *Български език. Теоретичен курс с практикум*. [Zidarova, V. *Balgarski ezik. Teoretichen kurs s praktikum.*] Пловдив: Контекст, 2007.
- Зидарова 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на съвременния български език*. [Zidarova, V. *Leksikologiya na savremenniya balgarski ezik.*] Пловдив: Контекст, 2009.
- Калканджиев 1936:** Калканджиев, П. *Кратка българска граматика*. [Kalkandzhiev, P. *Kratka balgarska gramatika.*] Пловдив: Хр. Г. Данов, 1936.
- Костов 1939:** Костов, Н. *Българска граматика*. [Kostov, N. *Balgarska gramatika.*] София: Казанлъшка долина, 1939.
- Крумова-Цветкова, Благоева, Колковска, Пернишка, Божилова 2013:** Крумова-Цветкова, Л., Д. Благоева, С. Колковска, Ем. Пернишка, М. Божилова. *Българска лексикология*. [Krumova-Tsvetkova, L. Blagoeva, S. Kolkovska, Em. Pernishka, M. Bozhilova. *Balgarska leksikologiya.*] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. *Грамматика на българския език*. [Maslov, Yu. *Gramatika na balgarskiya ezik.*] София: Наука и изкуство, 1982.
- Младенов, Попвасилев 1939:** Младенов, Ст., Ст. Попвасилев. *Грамматика на българския език*. [Mladenov, St., St. Popvasilev. *Gramatika na balgarskiya ezik.*] София: Казанлъшка долина, 1939.
- Момчилов 1868:** Момчилов, Ив. *Грамматика за новобългарския езикъ*. [Momchilov, Iv. *Grammatika za novobalgarskiya ezyk.*] Русчук: Печатницата на Дунавска област, 1868.
- Мурдаров 1983:** Мурдаров, В. *Съвременни словообразователни процеси. Очерк върху българското словообразуване*. [Murdarov, V. *Savremenni slovoobrazovatelni protsesi. Ocherk varhu balgarskoto slovoobrazuvane.*] София: Наука и изкуство, 1983.

- Николов 1858:** Николов, Хр. *Граммати́ка или буквеница славенска*. [Nikolov, Hr. Grammatika ili bukvenitsa slavenska.] Цариград: В книгопечатницата на Д. Цанков и Б. Мирков, 1858.
- Павлович 1836:** Павлович, Хр. *Грамматика славено-болгарска*. [Pavlovich, Hr. Grammatika slaveno-bolgarska.] Будиме: Краал: оуниг: Оуниверсит: Типографіи, 1836.
- Павлович 1845:** Павлович, Хр. *Грамматика славено-болгарска*. [Pavlovich, Hr. Grammatika slaveno-bolgarska.] Белград: Правителственной Книгопечатни, 1845.
- Попов 1941:** Попов, Д. *Българска граматика*. [Popov, D. Balgarska gramatika.] София: Хр. Г. Данов, 1941.
- Първанов 1870:** Първанов, Н. *Извод из българската граматика*. [Parvanov, N. Izvod iz balgarskata gramatika.] Русчук: Книгопечатницата на Дунавска област, 1870.
- Радева 1987:** Радева, В. *Българското словообразуване*. [Radeva, V. Balgarskoto slovoobrazuvane.] София: УИ „Климент Охридски“, 1987.
- Радева 1991:** Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. [Radeva, V. Slovoobrazuvaneto v balgarskiya knizhoven ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Радева 2007:** Радева, В. *В света на думите. Структура и значение на производната дума*. [Radeva, V. V sveta na dumite. Struktura i znachenie na proizvodnata дума.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.
- Радева 2017:** Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. [Radeva, V. Balgarska leksikologiya i leksikografiya.] София: Изток – Запад, 2017.
- Радулов 1870:** Радулов, С. *Начална граматика за изучение на българский языкъ*. [Radulov, S. Nachalna grammatika za izuchenie na balgarskij jazyk.] Болград: Печатницата на Централното училище, 1870.
- Рилски 1835:** Рилски, Н. *Болгарска граматика. Сега перво сочинена*. [Rilski, N. Bolgarska grammatika. Segа pervo sochinena.] Крагујевац: Оу Краљеско - Сербской Типографіи.
- Русинов, Георгиев 1979:** Русинов, Р., Ст. Георгиев. *Учебник по лексикология на българския език*. [Rusinov, R., St. Georgiev. Uchebnik po leksikologiya na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1979.

- Русинов, Георгиев 1983:** Русинов, Р., Ст. Георгиев. *Учебник по лексикология на българския език.* [Rusinov, R., St. Georgiev. Uchebnik po leksikologiya na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1983.
- Русинов, Георгиев 1996:** Русинов, Р., Ст. Георгиев. *Лексикология на българския книжовен език.* [Rusinov, R., St. Georgiev. Leksikologiya na balgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново: Абагар, 1996.
- Стефанова 2007:** Стефанова, М. *Съвременен български език. Фонетика и морфология.* [Stefanova, M. Savremenен balgarski ezik. Fonetika i morfologiya.] Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2007.
- Стоянов 1964:** Стоянов, Ст. (1964). *Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология.* [Stoyanov, St. Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik. Fonetika i morfologiya.] София: Наука и изкуство, 1964.
- Стоянов 1977:** Стоянов, Ст. *Словообразуването в българския език. Имена.* [Stoyanov, St. Slovoobrazuvane v balgarskiya ezik. Imena.] София: ДИ „Народна просвета“, 1977.
- Стоянов, ред. 1982 – 1983:** Стоянов, Ст., ред., Д. Тилков, К. Попов. *Граматика на съвременния български книжовен език.* [Stoyanov, St., red., D. Tilkov, K. Popov. Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] София: БАН, 1982 – 1983.
- Теодоров-Балан 1940:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика.* [Teodorov-Balan, Al. Nova balgarska gramatika.] София: Т. Ф. Чипев, 1940.
- Теодоров-Балан 1955:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика за всякого.* [Teodorov-Balan, Al. Nova balgarska gramatika za vsyakogo.] София: БАН, 1955.
- Шишков 1872:** Шишков, Т. (1872). *Начална българска граматика.* [Shishkov, T. Nachalna balgarska gramatika.] Велико Търново: Момчиловъ и сие, 1872.
- Пенчев, ред. 1999:** Пенчев, Й., ред., К. Илиева, Г. Михайлова, С. Карагъзова, Е. Тодорова. *Словообразователен речник на съвременния български книжовен език.* [Penchev, Y., red., K. Ilieva, G. Mihaylova, S. Karagyozova, E. Todorova. Slovoobrazovatelен rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999.